

Ik had geen moeder moeten worden', was een van de dramatisch geuite standaardzinnen van de moeder van de in Amsterdam geborene cineast Louis van Gasteren (1922-2016). Voor de tienjarige Van Gasteren was dit een duidelijk signaal: hij beschouwde zijn ouders niet langer als ouders. Hij besloot hen met hun voornaam aan te spreken: vader Louis van Gasteren senior. werd Louis en moeder Elise van Gasteren-Menagé Challa heette voortaan Lies. Zonder te psychologiseren schuilt hierin een kiem van de dwarse, conflictueuze, latere filmregisseur en beeldend kunstenaar.

In de groots opgezette biografie *Louis van Gasteren. Seismograaf van onze tijd* door Jan Willem Regenhardt (1952) krijgen de jeugdijaren van Van Gasteren volop aandacht. Hij schetst het gezin als een 'disfunctioneel nest'. Van Gasteren senior was een bevlogene toneelspeler, zoals dat heet, die uitblonk in klassieke tragedies. Elise was een geschoold concertzangeres. Beiden streden in de jaren dertig met theater en muziek als wapen tegen het opkomend fascisme. Dochter Josephine van Gasteren (1917-1989) ontwikkelde zich tot een diva.

De Van Gasterens vormden een politiek bewogen en artistiek gedreven gezin, 'een hogedrukpan waarin kunst als heilige missie, gekruist met een mix van morele richtlijnen, verantwoordelijkheidsbesef, martelarengedrag, emoties en spanningen, voortdurend tot het kookpunt werd gebracht', schrijft Regenhardt.

Regenhardt zet de eerste helft van de twintigste eeuw, tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, voorbeeldig neer volgens een vast stramien, dat aan de hele biografie ten grondslag ligt: maatschappelijk en kunstzinnige ontwikkelingen verbindt hij met de individuele lotgevallen van de Van Gasterens, jong en oud.

Dan wordt het 10 mei 1940, de Duitsers vallen Nederland binnen. Drie jaar later, op maandag 24 mei 1943, vindt aan de Beethovenstraat 146 een tragedie plaats: via een bevriende verzetsman krijgt Van Gasteren het verzoek een Joodse onderduiker voor slechts één nacht onder te brengen, daarna is een ander adres geregeld. Dat laatste gaat niet door: die ene nacht worden er meer.

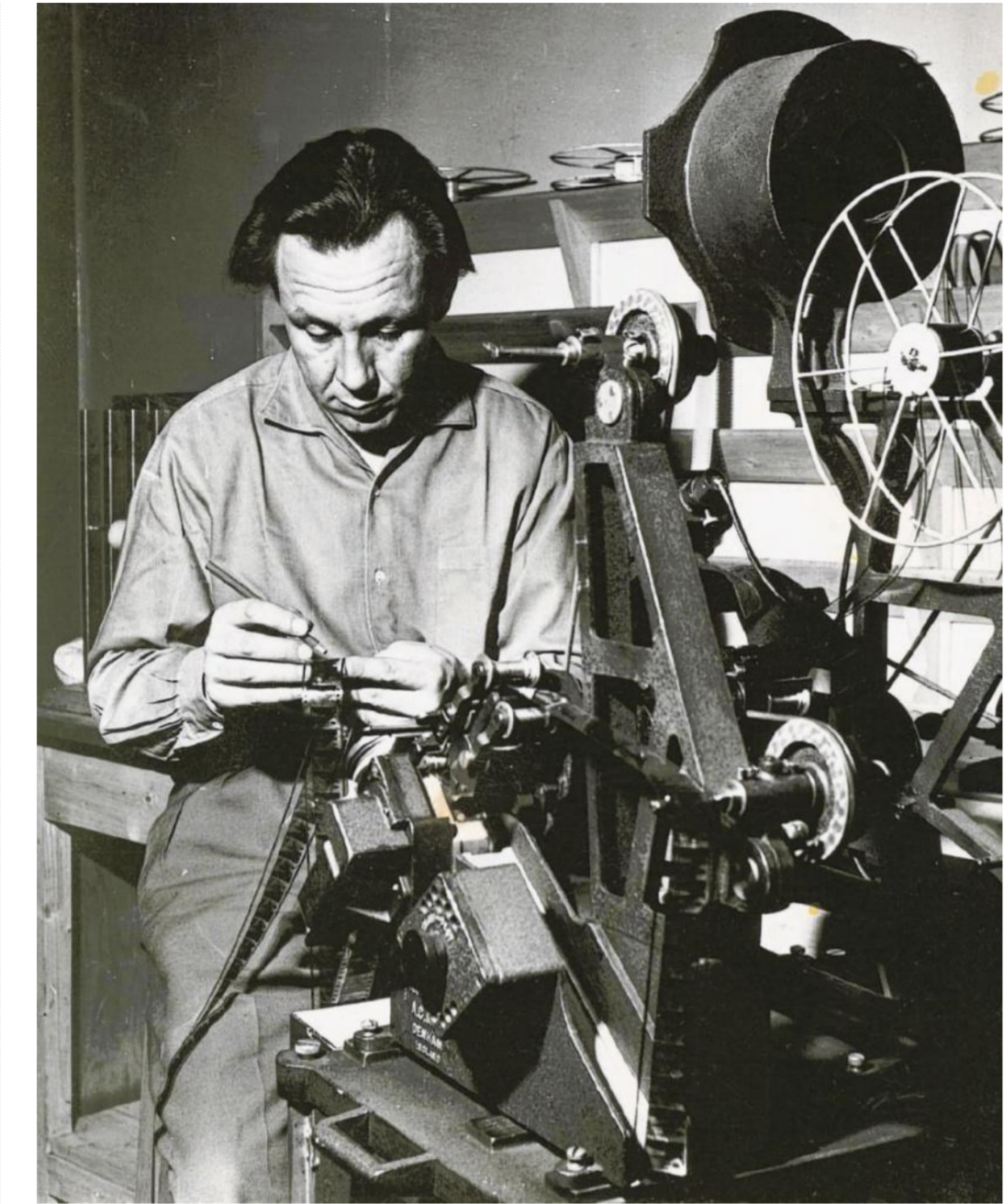
Louis deelt de derde etage met onder meer Hansje Engbertsen, een beruchte vrouw met nazi-sympathieën. Daar komt dus de uit Duitsland afkomstige Joodse man te wonen die zich Baumann noemt, maar in werkelijkheid Walter Oettinger heet. Eenmaal in huis blijkt Oettinger zich niet aan de onderduikregels te houden: hij gaat de straat op, bezoekt een kapper, kortom: voor Van Gasteren vormt hij een levensgevaar.

De man moet geliquideerd worden, is zijn overtuiging. Op die bewuste avond wil hij hem met een stuk hoogspanningskabel bewusteloos slaan en daarna in de badkuip verdrinken. Er ontstaat een hevige gevecht. Van Gasteren treft Oettinger enkele keren dodelijk op de schedel.

Vier jaar gevangenisstraf

Van Gasteren wordt gearresteerd en door de Amsterdamse rechtbank veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf. Tijdens het proces, dat begon in 1943 en liep tot 1944, was de cruciale vraag of de verdachte handelde 'met voorbedachten rade', uit 'noodweer' of dat hij beschuldigd kon worden van 'roofmoord'. Acht maanden na de bevrijding komt Van Gasteren vrij. Na afloop van de oorlog betoogde hij dat de moord een 'verzetsoverval' was, gezien Oettinger andere onderduikers in gevangenschap was gebracht.

De wond die deze liquidatie heeft geslagen en de nasleep ervan tekenden de rest van zijn leven. Hij voerde jarenlang verbeten rechtszaken tegen iedereen die het incident en de schuldvraag te berde bracht. Regenhardt beschouwt de Beetho-

De jonge **Louis van Gasteren** aan het werk in zijn filmstudio

Filmen met de trauma's van vroeger

BIOGRAFIE Het leven van cineast Louis van Gasteren werd bepaald door een door hem gepleegde moord op een Joodse onderduiker.

Wat er toen werkelijk is gebeurd, blijft een raadsel.

Door onze medewerker **Kester Freriks**

hovenstraat-affaire als een 'wanhoopsdaad', maar daar is lang niet iedereen het mee eens.

In 2006 verscheen van de hand van misdaadjournalist Eric Slot de reconstructie in *De dood van een onderduiker. Louis van Gasteren en de waarheid*. Slot plaatst vraagtekens bij Van Gasteren als verzetsheld en bij diens uitspraak dat hij de liquidatie had uitgevoerd 'na gemeen overleg' met het verzet. Zijn conclusie is niet mis: 'Louis van Gasteren heeft zich over de rug van de man die hij zelf heeft doodgeslagen, een verzetsverleden aangemeten.'

Zijn de waarheid en de werkelijke toe-

dracht ooit te achterhalen? Het vernietigende oordeel van Slot staat tegenover de empathie van Regenhardt. In de biografie negeert hij echter de visie van Slot. Hier wreekt zich Regenhardts vriendschappelijke band met Van Gasteren. Hij volgt hem in deze cruciale levensgebeurtenis te slaafs. Onder de titel *Het Dossier* geeft hij op de site van de uitgeverij een driehonderd bladzijden tellende aanvulling op zijn boek, waarin hij wél fel reageert op Slots aantijgingen en bronnenonderzoek: 'Niet alleen verminkt Slot verklaringen, hij laat ook belangrijke verklaringen en soms zelfs hele getuigenissen weg omdat zij niet in zijn straatje te pas komen.'

Jan Willem Regenhardt: Louis van Gasteren. Seismograaf van onze tijd. Boom, 670 blz. € 49,90 ●●●○○

Het is een minpunt dat de liquidatie er in juridisch opzicht uiteindelijk bekaaid vanaf komt. In zijn in eigen beheer uitgegeven boek *Herinneringen van een opgewekt mens* (2019) gaat oud-hoogleraar mediarecht G.A.I. Schuijt met kennis van zaken in op de zaak Van Gasteren. Hij concludeert dat het 'moord (was) met voorbedachten rade'. Voor de rechtbank kon hij in die tijd moeilijk verklaren dat hij een onderduiker had vermoord. Hij zou zichzelf hebben verraden als onderduikverschaffer. Dus werd hij 'aangeklaagd en veroordeeld wegens doodslag van iemand met wie hij ruzie had gekregen'.

Goed of fout, verzetsoverval, doodslag of roofmoord: de zaak Oettinger stelt oorlogsmoties op scherp.

H.J.A. Hofland

De ondertitel *Seismograaf van onze tijd* ontleent de biografie aan een uitspraak van NRC-journalist 'van de eeuw' H.J.A. Hofland. Zeker met de volgende toevoeging klopt de typering: Van Gasteren was iemand 'die de schokgolven van zijn tijd registreerde, maar soms ook zelf aardschuddingen opwekte'. Zijn films hadden, afgezien van artistieke waarde, altijd een politiek-maatschappelijke impact, zoals *Omdat mijn fiets daar stond* (1966) over bruut Amsterdams politieoptreden met tot gevolg het aftreden van burgemeester Van Hall. *Of Begrijp je nu waarom ik huil?* (1969) waarin een concentratiekamp-gevangene therapeutische sessies ondergaat. Deze film leidde in 1972 tot verhitte discussies in de Tweede Kamer over de vrijlating van de 'Drie van Breda'. Aangrijpend is *Hans, het leven*

Van Gasteren was iemand 'die de schokgolven van zijn tijd registreerde, maar soms ook zelf aardschuddingen opwekte'

voor de dood (1983) over de zelfmoord van avantgarde-dichter, componist en cultuurfiguur Hans van Sweeden die twintig jaar eerder op jonge leeftijd met een jachtgeweer een einde maakte aan zijn leven.

Dat Van Gasteren pas na zo'n lange tijd aan de film begon had volgens Regenhardt als reden dat hij worstelde met de vraag waarom Hans de dood wenste, en hijzelf doorging met leven. Jeugderinneringen speelden daarbij een beslissende rol, zoals de zelfmoord van zijn moeder en van zijn grootvader.

In passages als deze laat Regenhardt zien wat de inzet is van zijn biografie: trauma's van vroeger, zoals de liquidatie van Oettinger, droeg Van Gasteren een leven lang op vaak verstikkende wijze met zich mee. Dat zijn ook de wijzen van Van Gasteren zelf. De biografie baseert zich hierin op talloze interviews met de filmmaker. Dat komt de kritische distantie niet ten goede, maar geeft de biografie wel levendigheid. Regenhardt probeert Van Gasterens omstrede gedrag te reconstrueren en te verklaren uit de omstandigheden.

Dat Van Gasteren op 10 mei 2016 sterft, de dag van de Duitse inval in 1940, lijkt een 'betekenisloze coincidentie', aldus de auteur. Maar hij ziet er meer in: de oorlog bleef hem achtervolgen en het opgerakelde verleden (de daad jegens Oettinger) bleef hem tot in nachtmerries aan toe kwellen.

Zijn leven beslaat bijna een eeuw, een turbulente, veelbewogen tijd, in maatschappelijk en artistiek opzicht. Van Gasterens levensverhaal, en dat van zijn ouders en zelfs grootouders, toont de drama's die daaraan ten grondslag liggen, en die hijzelf vaak creëerde.

www.boomgeschiedenis.nl/louisvangasteren

TWEDE WERELDOORLOG Uit tien verhalen, met een flinke dosis anekdotes, blijkt hoe roekeloos jonge verzetsmensen vaak te werk gingen.

Door onze redacteur **Jeroen van der Kist**

Op rolschaatsen in het verzet tegen de nazi's

Je kunt lang blijven kijken naar de foto's in *De geldjas van Max Nord. Verzwegen verhalen uit het verzet* van Harry van Wijnen. En dan vooral naar de foto's van 5 december 1944, sinterklaasavond. Het is Hongerwinter en dat zullen ze ook gemerkt hebben in het pand in de Michelangelostraat 36 in Amsterdam. Daar verblijven onderduikers, verzetsstrijders en gestrande bemanningsleden van geallieerde vliegtuigen. Maar op die foto's lijkt de oorlog ver weg. Er wordt gelachen, er wordt gezongen (ook door de buitenlandse piloten die dagen hebben geoefend met tot gevolg het aftreden van burgemeester Van Hall. *Of Begrijp je nu waarom ik huil?* (1969) waarin een concentratiekamp-gevangene therapeutische sessies ondergaat. Deze film leidde in 1972 tot verhitte discussies in de Tweede Kamer over de vrijlating van de 'Drie van Breda'. Aangrijpend is *Hans, het leven*

Harry van Wijnen (1937), redacteur in ruste van *Het Parool* en *NRC Handelsblad*, wilde eigenlijk schrijven over de geschiedenis van de verzetsgroep van zijn vader in Rotterdam. Het bleek een onmogelijke opdracht: getuigen waren er niet meer en papieren hadden ze nauwelijks nagelaten. Die waren er wel in Amsterdam, waar veel *Parool*-collega's een verzetsverleden hadden.

Het leverde tien verhalen op, met een flinke dosis anekdotes. Wat opvalt is de roekeloosheid waarmee de vaak jonge verzetsmensen opereerden. De 17-jarige Hannie Gräter was koerierster maar gebruikte geen fiets. Ze deed alles op rolschaatsen. 'Rolschaatsen hadden het voordeel dat je sneller kon verplaatsen', vertelde ze, 'en dat ze een speelse in-

druk maakten'. Van Wijnen: 'De Duitse politie kwam niet op de gedachte dat het verzet rolschaatsend over straat ging en viel haar nooit lastig.' Heleen Kuyper was aan het begin van de oorlog afgestudeerd aan het Amsterdams Conservatorium en vervoerde stengens voor het verzet in haar vioolkist.

Met knijptang en draadschaar

Ook een mooie anekdote: Theun Lammertse en Frank Wibaut die in 1942 op goed geluk naar Westerbork reisden om een vriend te helpen vluchten. Ze waren gewapend met een knijptang en een draadschaar. Ook hadden ze medicijnen bij zich. 'Ze kregen zelfs toestemming de kofert naar de apotheek te brengen. Ongemoeid konden ze het terrein op

fietsen.' Vervolgens vonden ze de vriend die ze wilden helpen, maar die zag een vlucht niet zitten.

Het is jammer dat het vooral bij anekdotes blijft. De verhalen zijn bovendien nogal ongelijksortig - de langste telt 23 pagina's, de kortste amper vijf. Sommige hebben geen duidelijk begin of einde. Het geheel oogt daardoor nogal opsommerig.

Een van de meer geslaagde hoofdstukken gaat over journalist Max Nord, die van de jas uit de titel. Het persoonlijke verhaal van Nord wordt hier verbonden aan het grotere verhaal van het Nationaal Steun Fonds (NSF), de illegale bijstandorganisatie die met hulp van de Nederlandse regering in Londen duizenden gezinnen onderhield. De 'uitkeringen' konden moeilijk per giro worden

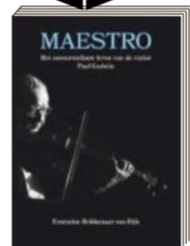

Harry van Wijnen: De geldjas van Max Nord. Verzwegen verhalen uit het verzet. Balans, 224 blz. € 19,99 ●●●○○

overgemaakt. Daarom waren er 'geldlopers' nodig, zoals Max Nord. Die gebruikte daarvoor een jas met verborgen zakken, waar tienduizenden gulden onzichtbaar in konden verdwijnen. Het naaiwerk werd gedaan door Tiny Carmiggelt, de vrouw van Simon.

Waar je ook lang naar kunt kijken, is een bijlage achterin het boek. Het gaat om een enorm organogram van het verzet: knokploeg, schoolverzet, de NSF, illegale bladen, ze staan er allemaal op. Verzetsman Bart van Tongeren vond het organogram enkele dagen na de bevrijding in de ruïne van het voormalige SD-hoofdkwartier. De wandkaart toont hoe hij vertakt het verzet was, maar ook hoe goed de Duitse bezetters geïnformeerd waren.

OOK VERSCHENEN

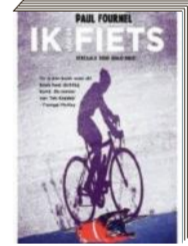
Ernestine Brikke: Maestro. Het onvoorstelbare leven van de violist Paul Godwin. Van Brug, 224 blz. € 20,-

Fictieve autobiografie van de Pools-Joodse (alt)violinist Paul Godwin (1902-1982) die volgens de Hochschule für Musik in Berlijn één van de allergrootste violisten zou worden. Cultuurhistorisch onderzoeker **Ernestine Brikke-naar van Dijk** kende hem sinds 1973 als muzikale huisvriend van de familie. In *Maestro. Het onvoorstelbare leven van de violist Paul Godwin* reconstrueert zij liefdevol maar ook kritisch het leven van Godwin waar hij zelf, door emoties overmand, nauwelijks over sprak: zijn familie in Sosnowiec, zijn leermeesters in Wenen, Boedapest en Berlijn, zijn vlucht voor Hitler naar Luxemburg, België en uiteindelijk naar Nederland waar hij de oorlog overleefde en een nieuwe carrière opbouwde.

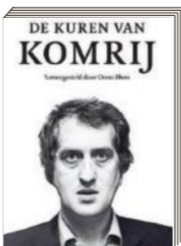
Imogen Kealey: Vrijheid. (Libertion). Vert. Jan Smit. De Fontein, 384 blz. € 22,50

Het schrijversduo **Imogen Kealey** (pseudoniem van Imogen Robertson en Darby Kealey) baseerde de historische roman *Vrijheid* op het leven van de Nieuw-Zeelandse verzetsheld Nancy Wake (1912-2011). Zij werkte als journaliste in Frankrijk, trouwde er in 1939 en vluchtte in 1943 naar Engeland. Daar werd zij opgeleid tot SOE-spion (Churchill nam ook vrouwen aan bij de Britse geheime dienst Special Operations Executive) en keerde terug naar Frankrijk om het Duitse leger waar mogelijk te saboteren. Ze vocht mee, bles bruggen op, nam Duitse militairen gevangen voor Hitler naar Luxemburg, België en uiteindelijk naar Nederland waar hij de oorlog overleefde en een nieuwe carrière opbouwde.

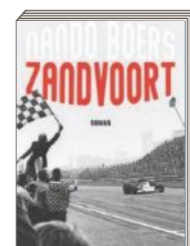
Paul Fournel: Ik en mijn fiets. (Besoin de vélo). Vert. Benjo Maso. Oevers, 188 blz. € 18,95

Ook de verhalenbundel van de Franse wielrenner, schrijver en uitgever ('Leren lezen is het enige dat emotioneel evenveel indruk maakte als leren fietsen') **Paul Fournel** (1947) is van binnenuit geschreven. Het al bijna twintig jaar geleden verschenen *Besoin de vélo* (2001) is nu vertaald als *Ik en mijn fiets*. Fournel ('het beest') reisde in 1996 als chroniqueur mee met de Tour die in Den Bosch begon en in het boek passeren renners uit die tijd de revue. Naast de wetenswaardige en zeer geestige, korte verhalen over zijn eigen etappes, zijn er tips voor amateurs: 'je mag' het parcours van de Tour rijden net voordat de renners arriveren - er rijden geen auto's meer en je wordt enthousiast aangemoedigd door fans.

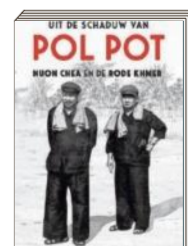
Onno Blom (samenstelling): De kuren van Komrij. De Bezige Bij, 300 blz. € 19,99

'Aan Komrij's nu eens zachtvaardige, dan weer hardhandige schermselvingen met de didotierieën en infantiliteiten van de mens kwam nooit een einde', schrijft biograaf en schrijver **Onno Blom** in het voorwoord van *De kuren van Komrij*. De bundel toont deze schermselvingen in vijftien blokken van elk drie tot vijf stukken uit de kritieken, essays en verhalen van schrijver en dichter Gerrit Komrij (1944-2012). Over de 'niet te genezen kwaal' boeken te verzamelen schrijft hij bijvoorbeeld: 'De bibliofiel leidt een deerniswakkend bestaan. Geen sprank hoop dringt ooit in zijn leven door. Hij is een toonbeeld van geestelijke stilstand. Hij leest nooit eens een boek. Want lezen houdt maar op van kopen.'

Nando Boers: Zandvoort. Ambo | Anthos, 260 blz. € 20,99

In het eerste weekend van mei zou de Grand Prix van Nederland voor het eerst in 35 jaar weer georganiseerd worden op het Circuit van Zandvoort. Op 19 maart werd de Nederlandse GP officieel afgelast. Schrijver en journalist **Nando Boers** schreef de roman *Zandvoort* waarin de achtjarige Hoekstra op het kartbaantje in zijn woonplaats Zandvoort wordt ontdekt door de F1-coureur Chris Taument ('wie remt, verliest') die hem als leermeester en vriend naar de wereld van het F1-racen begeleidt. Die wereld van zogenaamde glamour, filmsterren en champagne, wordt in deze roman rigoureus onderuit gehaald: Hoekstra was acht jaar Formule 1-coureur en verloor in die tijd tien van zijn racevrienden.

Michiel Kroesbergen: Uit de schaduw van Pol Pot: Nuon Chea en de Rode Khmer. Omniboek, 238 blz. € 23,50

Schrijver **Michiel Kroesbergen** woonde in de Cambodjaanse hoofdstad Phnom Penh, tijdens het proces in 2013 tegen Nuon Chea (1926-2019), de tweede man van de Rode Khmer. In *Uit de schaduw van Pol Pot* geeft hij de verhalen weer van deze ideoloog. Tijdens het bewind van de Rode Khmer (1975-1979) kwamen in Cambodja circa 1,7 miljoen mensen om. In 2016 werd Nuon Chea op negentigjarige leeftijd in hoger beroep wederom tot levenslang veroordeeld. Uit historisch oogpunt interessant om de rechtbankverslagen te lezen.

Margot Poll

Voor de lange versie van deze rubriek zie nrc.nl/boeken